

Záchranné zvozy umeleckých diel z kaštieľa v Uhrovci

ANDREA SMITKOVÁ

Rescue Collections of Works of Art from the Manor House in Uhrovec

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.21-36>

ABSTRACT: The rescue collections of art objects from abandoned aristocratic estates were originally conducted with the aim of protecting works of art from looting and destruction, to preserve Slovakia's cultural heritage for future generations. The objects were transferred to museums and displayed in exhibitions. This initiative contributed to the preservation of art objects in Slovakia, but at the same time, it severed historical continuity. In our contribution, we will analyze a specific case of the collections from the manor house in Uhrovec (previously Zay-Ugrócz), which belonged to the aristocratic family Zay. The art objects were transported to a museum, which is still housed in Bojnice Castle (SNM-Bojnice Museum). According to the inventory book, around four hundred collection items should originate from the Zay family's art collection. In connection with ongoing research, these numbers are constantly being reassessed. In addition to the results of archival research, the contribution will present a noble family whose art collections, portraits, library, and archive were forcibly removed from their original historical context in the 1950s.

Keywords: Zay Family, Uhrovec Manor, Rescue Collections, Art Transfers, Cultural Heritage Protection, State Cultural Property.

Úvod

Takzvané záchranné zvozy umeleckých predmetov z kaštieľov a zámkov prebiehali počas obdobia po oslobodení Slovenska v roku 1945 a pokračovali v 50. rokoch. Mobilárie šľachtických sídiel boli označené ako Štátny kultúrny majetok (ŠKM). Táto štúdia sa zameriava na odpovede na nasledovné otázky: Akým spôsobom prebiehali zvozy a ktoré inštitúcie ich organizovali? Kto rozhodoval o tom, ktoré mobilárie mali byť zaradené do ŠKM? Aký bol proces inventarizácie a odovzdávania konfiškátov novým správcovským organizáciám? Príspevok je rozdelený na dve časti. V prvej sa venujeme záchranným zvozom a inštitúciám, ktoré ich realizovali. V druhej časti sa zameriavame na hlavnú tému príspevku, ktorou je interiérové vybavenie šľachtického sídla rodu Zay v Uhrovci (Zay-Ugrócz). Umelecké predmety pochádzajú z kaštieľa, ktorý bol rodovým sídlom šľachtickej rodiny Zayovcov. Ich prvým, listinne doloženým predkom, bol Lambert, spomínaný už v roku 1260. V roku 1560 uhorský panovník za vojenské a diplomatické zásluhy odmenil Františka Zaya (1498 – 1570) barónskym titulom. Už vtedy mali Zayovci majetok v 23 župách, no z toho veľkú časť na území okupovanom

Osmanmi. Ako náhradu získali od kráľa v roku 1547 hrad a panstvo Uhrovec.¹ Výstavba kaštieľa sa pripisuje prebiehajúcej stavebnej aktivite v Uhrovci počas života Františka Zaya. Vzostup rodu zabezpečila aj úspešná svadobná politika s významnými rodmi Auersperg, Kollowrat, Berényi, Balassa, Apponyi, Révay, Pongrácz, Kollonitz, Calisch, Prónay a ďalšími. V 18. storočí sa postupne členovia rodu prepracovali na rôzne dôležité miesta evanjelickej a. v. komunity v Uhorsku, Peter (1735 – 1788) a jeho vnuk Karol (1797 – 1871) zastávali pozíciu generálneho inšpektora cirkvi.² Grófsky titul získal pre rod v roku 1830 Imrich Zay (1765 – 1831), spolu s manželkou Máriou patrili k liberálne zmýšľajúcim šľachticom. Súčasťou kaštieľa bol aj evanjelický kostol, prístupný verejnosti.³

Vzťahy organizačných zložiek poverených správou Štátneho kultúrneho majetku na Slovensku

Na začiatku si načrtne vzťahy organizačných zložiek poverených správou Štátneho kultúrneho majetku na Slovensku, ktoré sa týkali mobiliárov kaštieľov a zámkov na území Slovenska. Po druhej svetovej vojne zostal veľký počet historických budov opustených a ich interiérové vybavenie sa často stávalo terčom drancovania. Z toho dôvodu bolo nevyhnutné bezodkladne zabezpečiť tieto hnutelné aj nehnuteľné pamiatky. Zároveň vojnou zničenému štátu chýbali byty, školy, sociálne ústavy a verejné budovy, pričom opustené kaštiele sa ponúkali na takéto využitie. Primárnym dôvodom bol ideologický boj stupňujúci sa po roku 1948. Aj z tohto dôvodu Povereníctvo pre školstvo a národnú osvetu, vtedy pôsobiace v Košiciach, vytvorilo Referát pre pamiatkovú starostlivosť. Jeho úlohou bolo zachraňovať pamiatky na oslobodenom území. Do jeho vedenia bol menovaný riaditeľ Slovenského národného múzea v Martine Ján Geryk (1892 – 1978).⁴ Koncom apríla a začiatkom mája 1945 sa vláda presťahovala z Košíc do Prahy, zatiaľ čo Povereníctvo Slovenskej národnej rady (SNR) bolo presunuté do Bratislavy. Už v tom istom roku bolo vydané poverenie na vypracovanie súpisov umeleckých predmetov: „*Pamiatkové oddelenie dňa 25. júla 1945 poslalo všetkým osvetovým inšpektorom a Okresným národným výborom obežník, v ktorom im prikazovalo vyhotoviť súpis umeleckých predmetov okresu, poslať ho do Bratislavy a robiť opatrenia na zaistenie ohrozených umeleckých predmetov. Povereníctvo –*

¹ PÁLFFY, Géza. Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí. In *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 20.

² KOWALSKÁ, Eva. Podnikanie v réžii aristokrata: založenie a prvé roky súkenky v Uhrovci (1845 – 1851). In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 33 – 52. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.3.3>

³ K šľachtickému rodu Zay pozri viac: FUKÁRI, Valéria. *Felső-magyarországi főúri családok (A Zayak és rokonaik, 16-19. század)*. Bratislava : Kalligram, 2008; KOWALSKÁ, Eva. Dôstojník v armáde a spoločnosti na prelome 18. a 19. storočia: Imrich II. Zay a jeho kariéra (1765 – 1831). In *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívníctvo*, 2015, roč. 19, č. 2, s. 147 – 160; KOWALSKÁ, Eva. Audiatur et altera pars: Vzťahy a prepojenia rodín Zayovcov a Štúrovcov. In *Ludovít Štúr na hranici dvoch vekov: život, dielo, doba verzus historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2015. s. 33 – 52.

⁴ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 1973, roč. 10, č. 10, s. 52.

*pamiatkové oddelenie, si pritom vyhradzovalo právo spolurozhodovania pri ich prípadnom pridelovaní novým užívateľom.*⁵

Po presťahovaní Povereníctva SNR pre školstvo a národnú osvetu do Bratislavy sa Ján Gerych vrátil na svoje pôvodné pôsobisko do Slovenského národného múzea v Martine. Následne viedol pamiatkové oddelenie Dr. Jaroslav Dubnický (1916 – 1979). V roku 1946 prevzal vedenie oddelenia skúsený odborník Dr. Vladimír Wagner (1900 – 1955).⁶ Zbor povereníkov 12. septembra 1945 vydal ďalšie uznesenie, v ktorom „súhlasil s tým, aby sa čo najskôr zaistili pamiatky a zbierky po vidieckych kaštieloch a zámkoch a pokiaľ ide o hnutelné veci, aby ich odďisponovali na bezpečné miesto.“⁷ Stavebné objekty sa mali zabezpečiť pred ničením a hnutelné predmety mali byť odvezené na určené miesta. Vendelín Jankovič k tomu uviedol, že konfiškácie prebiehali z titulu kolaborantstva alebo nepriateľstva voči národu podľa zákona č. 108/1945 Zb.,⁸ pričom išlo o majetky, ktoré už predtým boli opustené a neraz aj vo väčšej či menšej miere devastované.⁹ Záchrana ohrozeného kultúrneho majetku zvozom nebola jednoduchou a krátkodobou akciou. K jej rozbehu došlo až po nástupe Wagnera do vedenia oddelenia. Okrem umelecko-historických predmetov zachraňovali aj archívy, hudobniny a knižnice.

Popri pamiatkovom orgáne na Povereníctve školstva a národnej osvetu vznikla ďalšia inštitúcia Národná kultúrna komisia (NKK) na základe zákona č. 137/46 Zb.¹⁰ V Českej republike bola takisto ustanovená Národní kulturní komise. Česká a slovenská komisia síce spolu komunikovali, ale administratívne neboli prepojené.¹¹ Jej hlavnou úlohou bolo zabezpečiť historické objekty, ich ochranu a tzv. zvozy hnutelných predmetov, ktoré boli konfiškované v zmysle zákona č. 108/1945 Zb. a Nariadenia SNR č. 104/1945 Zb.¹² Následne sa kaštiele mali využívať na rôzne účely, od škôl cez nemocnice až po skladové miesta pre poľnohospodárske družstvá. Ustanovujúca schôdza NKK sa konala 12. septembra 1946, no organizačný poriadok vyšiel o rok neskôr a dotvorenie inštitúcie sa odohrávalo až v roku 1948, keď sa už spoločenská situácia začala meniť. Personálne zabezpe-

⁵ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 52.

⁶ HODAS, Karol – HYSKO, Peter. *Pamiatkové orgány 1919 – 1951*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 1999 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.pamiatky.sk/pamiatkove-organy-1919-1951>> [23. 6. 2024].

⁷ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 52.

⁸ Dekret č. 108/1945 Sb. *Dekret presidenta republiky o konfiškaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1945/108/>> [20. 7. 2024].

⁹ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 52.

¹⁰ 137/46 Zb. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1946/137/>> [20. 7. 2024].

¹¹ UHLÍKOVÁ, Kristina. *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha: Ústav dejin umění AV ČR, 2004, s. 30.

¹² 104/1945 Sb. SNR Nariadenie Slovenskej národnej rady zo dňa 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa [on-line]. Dostupné na internete: <<https://lnk.sk/ywd2>> [20. 7. 2024].

čenie NKK bolo uverejnené v *Školských zvestiach*.¹³ Vedúcou výkonného aparátu sa stala Dr. Oľga Wagnerová (1902 – 1976).¹⁴

Okrem tejto dvojkoľajnosti, ako ju nazval Vendelín Jankovič, bola v procese prítomná aj ďalšia inštitúcia – Pôdohospodársky archív.¹⁵ Všetky tieto organizácie sa stretávali pri skonfiškovaných kaštieloch a iných objektoch. Národná kultúrna komisia identifikovala kaštiele, ktoré mali byť prevedené pod jej správu. O niektoré z nich však prejavil záujem aj Pôdohospodársky archív. V marci roku 1948 Wagner popísal stav kaštielov v dvojtyždenníku *Kultúrny život* nasledovne: „Kaštiele boli akési izolované jednotky v kraji, boli sídlom zemepánov. Dnes už vo svojej pôvodnej funkcii sú prežitou inštitúciou, lebo padli všetky hranice, ktoré im dávali výsady. Prežitou inštitúciou boli už i v prvej republike, ale pozemková reforma nesiahla na majetkovú podstatu a ponechala pri kaštieloch i kus lesnej alebo ornej pôdy, aby sa mohol z výťažku kaštieľ udržovať. Až dnešná situácia vynútila si likvidovanie ich pôvodného určenia a zapojenie do novej výstavby, samozrejme, i s novou funkciou.“¹⁶ Ďalej porovnával situáciu s Českom, kde si NKK mohla vybrať pre kultúrne účely z 500 kaštielov 50, no na Slovensku z 200 len 10. NKK si vyberala kaštiele zväčša s bohatým mobiliárom, ako napríklad Červený Kameň, Krásna Hôrka, kaštiele vo Fričovciach, v Diviakoch, v Gombe (dnes Hubice), Budmerice, Dubodiel, Betliar, Mlyňany, ale aj Uhrovec. Ich plán nebol založený na centralizácii kultúry v Bratislave. Verili, že knižnice, archívy, muzeálne predmety a starožitnosti budú mať pre Slovensko nesmierny význam, keď budú situované v jednotlivých regiónoch. Úctyhodná idea bola založená na decentralizácii, kaštiele sa mali využívať ako archívy, múzeá či na rekreáciu pracovníkov v kultúre. Tento prístup štátu k pamiatkovej ochrane po februárovom prevrate 1948 komentuje Martina Orosová vo svojom článku: „Budovanie nového štátu na princípoch komunizmu a autoritatívnej vôle komunistickej strany sa muselo podvoliť a prispôbiť ochrane pamiatok. Akékoľvek oživenie či pripomínanie si šľachtického sveta nebolo možné ani len v muzeálnej podobe.“¹⁷ Expozície múzeí teda nereprezentovali bývalých aristokratických vlastníkov, ktorí tieto kultúrne hodnoty pôvodne vytvorili.

¹³ Vyhláška Povereníctva školstva a osvetu dňa 16. júna 1948, č. 208.582, 1948-5- 111/4, o personálnom složení Národnej kultúrnej komisie pre správu štátneho kultúrneho majetku na Slovensku v Bratislave. In *Školské zvesti. Publikáčny orgán Povereníctva školstva a osvetu*. Bratislava : Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu, 1948, roč. 4, č. 14, s. 387.

¹⁴ Len pre upresnenie uvádzam, že Vladimír (1900 – 1955) a Oľga (1902 – 1976) Wagnerovci boli súrodenci. Ich otec bol známy popularizátor prírodných vied Ján Alojz Wagner (1864 – 1930) pôvodom zo Slovenského Pravna. KÁLMÁN, Július. Vladimír Wagner. In *Výtvarný život*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1982, roč. 27, č. 8, s. 22.

¹⁵ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 57. Martina Orosová objasnila túto koexistenciu v štúdiu: Pôdohospodársky archív a Národná kultúrna komisia 1946 – 1951. In *Zborník 50 rokov Slovenského národného archívu – osudy, problémy a perspektívy slovenského archívnictva*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2005, s. 26 – 38.

¹⁶ WAGNER, Vladimír. O kaštieloch na Slovensku. In *Kultúrny život. Orgán Slovenskej sekcie Sväzu československých spisovateľov*. Bratislava : Sväz československých spisovateľov, 1948, roč. 3, č. 6, s. 3.

¹⁷ OROSOVÁ, Martina. Zánik šľachtického sveta na Slovensku (1918 – 1948). In HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (ed.). *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) Univerzita Karlova; Filozofická fakulta, 2011, s. 104.

Dňa 25. februára 1949 bola uzavretá dohoda medzi NKK a Pôdohospodárskym archívom o preberaní a likvidovaní majetku skonfiškovaného podľa nar. č. 104/45 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 1/1948 Sb. n. SNR.¹⁸ V zmluve bolo vo forme prílohy vymenovaných predbežne 14 historických objektov s príslušnosťou, išlo o kaštiele a zámky v obciach Gemer, Uhrovec, Svätý Jur, Rusovce, Moravský Svätý Ján, Červený Kameň, Trlinok (dnes Vinosady), Podunajské Biskupice, Čakany, Jelka, Vojka nad Dunajom, Rohov, Hlohovec a Malé Krškany. V dokumente bol zaznamenaný aj stav objektov s priradenou organizáciou, ktorá ich mala prevziať do správy, napr. Rusovce (Zbor povereníkov), Červený kameň (NKK) atď. Medzi nimi bol aj Uhrovec s poznámkou: „*Zväz ľudových protifašistických bojovníkov má odpovedať do 8 dní.*“¹⁹ Pokiaľ išlo o hnutelný majetok v historických objektoch skonfiškovaných podľa nariadenia č. 104/45 Sb. n. SNR, mala ho prevziať NKK s tým, že archívy mali byť ihneď odovzdané Pôdohospodárskemu archívu. V dohode bola zadefinovaná aj organizácia spolupráce: 1. mali byť zriadené inventarizačné komisie pre roztriedenie, ohodnotenie a preberanie hnutelného majetku, 2. členmi komisií mali byť zástupcovia NKK, Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, odbor V. (Slovenského pozemkového fondu) a Pôdohospodárskeho archívu (PA), 3. NKK mala zabezpečiť podporný personál aj výdavky s tým spojené, 4. osobné výdavky mala hradíť organizácia, ktorú zastupovali, 5. výdavky spojené s premiestnením Národného kultúrneho majetku hradila NKK alebo PA.²⁰

Zvozové miesta boli stanovené podľa regionálneho členenia: hrad Červený Kameň slúžil pre západnú časť Slovenska, kaštieľ Markušovce pre východnú časť Slovenska a zámok Bojnice pre strednú časť. Vendelín Jankovič hodnotil už v roku 1973 zvozy ako nie veľmi šťastné riešenie: „*Z odstupe času dá sa povedať, že zvoz nebol vôbec optimálnym riešením, bol však jediným možným a reálnym podujatím. Pracovníci pamiatkového oddelenia zachránili takto obrovské kultúrne hodnoty, ktoré by boli inak vyšli nepochybne navivo.*“²¹ S jeho hodnotením môžeme súhlasiť aj dnes. Ak by záchranné zvozy z kaštieľov neboli realizované, ergo nebolo by možné týmto spôsobom zabrániť drancovaniu šľachtického majetku, mnohé kultúrne objekty by boli nenávratne stratené. Národná kultúrna komisia pôsobila len do roku 1951, keď jej agendu prevzal novovzniknutý Slovenský pamiatkový ústav. V priebehu 50. rokov zanikla aj kategória Štátny kultúrny majetok.

Záchranné zvozy z kaštieľa v Uhrovci

Bojnický zámok bol jedným zo zvozových miest pre región niekdajšieho Nitrianskeho kraja. Medzi miesta, odkiaľ boli realizované zvozy, patril aj Uhrovec. Stadiál bola okrem knižnice, umeleckých remesiel a nábytku do Bojnického zámku prevezená aj portrétna galéria spolu s niekoľkými ďalšími maľbami. Celkovo sa do zbierok bojnického múzea dostalo približne 400 umelecko-historických predmetov.

¹⁸ Nariadenie vlády č. 1/1948 Zb. *Nariadení, kterým se provádějí některá ustanovení zákona o revisi první pozemkové reformy* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/1948-1>> [7.10.2024].

¹⁹ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Povereníctvo školstva /1919/ 1945 – 1960 (ďalej PŠk), kartón (ďalej k.) 602, inv. 2378, Dohoda o spolupráci Národnej kultúrnej komisie pre Slovensko a Slovenského pozemkového fondu, pri preberaní a likvidovaní skonfiškovaného majetku podľa nar. SNR. č.104/45.

²⁰ SNA, f. PŠk, k. 602, inv. 2378.

²¹ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 53.

Obr. č. 1 Uhrovec – kaštieľ nádvorie, október 1960, autor: Kosák, inv. č. neg. 10 636, Archív PÚSR.

Obr. č. 2 Uhrovec – kaštieľ, október 1960, autor: Kosák, inv. č. neg. 10 637, Archív PÚSR.

Už v medzivojnovom období nebola situácia naklonená aristokratom: „Československá ústava neuznávala žiadne výsady pohlavia, rodu alebo povolania, teda ani inštitút šľachtictva, založený na nerovnom pôvode ľudí.“²² Šľachtici prišli o výhody spojené s titulmi, no aj po pozemkovej reforme zostali najväčšími majiteľmi pôdy na vidieku. Z toho dôvodu bol zákon o pozemkovej reforme v roku 1920 ešte viac sprísnený.²³ Prirodzenou reakciou bývalej uhorskej šľachty bola emigrácia, najmä do Maďarska, kde mali svoje sídla. Najbohatší magnáti však vlastnili domy aj v iných krajinách Európy. Bohato zariadené šľachtické sídla na území Slovenska sa postupne vyprázdňovali a zostávali v nich len správcovia a nájomcovia. Československá republika sa od svojho vzniku usilovala o zachovanie kultúrneho majetku, no napriek tejto snahe sa konali v 20. rokoch 20. storočia pozostalostné aukcie majetku, napríklad aj Jána Pálffyho (1829 – 1908). Na dražbách boli rozpredané umelecké zbierky z viacerých jeho sídiel na Slovensku: z Kráľovej pri Senci, Bratislavy, ale aj z Bojnického zámku. Z toho dôvodu zostalo na Bojnickom zámku len niekoľko kusov z jeho originálnych zbierok.²⁴ Mnohé umelecké predmety z Pálffyho zbierky skončili mimo územia Československa. Zložitá problematika spojená s vývozom týchto umeleckých predmetov za hranice sa stala predmetom

²² OROSOVÁ, *Zánik šľachtického sveta na Slovensku (1918 – 1948)*, s. 95.

²³ Zákon č. 61/1918 Sb. zák. a nar. z 10.12.1918, čiastka XI., roč. 1918, s. 50, novelizovaný zákonom č. 243/1920 Sb. zák. a nar.

²⁴ Z pôvodných umeleckých zbierok Jána Pálffyho sú dnes súčasťou zbierok SNM – Múzea Bojnice: gotické gobelíny (UH-0822, UH-0823, UH-0824) veľký gobelín z roku 1625 Jozef a jeho bratia (UH-0814), reliéf Madony s dieťaťom od Benedetta da Maiana (XI-2791), Mortuárium Mikuláša Pálffyho (XI-2790), Socha Boha Otca (XI-0552) a oltárne tabule od Narda di Cione (1320-1366) známe ako Bojnický oltár (od XI-2804 do XI-2813), Pozri viac: MALEČKOVÁ, Katarína. Gróf Ján František Pálffy a osud jeho zbierky. In *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*. Banská Bystrica : Poštové múzeum, 2017, s. 142 – 167.

záujmu viacerých autorov: Ingrid Halászovej,²⁵ Ingrid Ciulisovej,²⁶ Daniela Hupka,²⁷ Kataríny Malečkovej,²⁸ Tomáša Kowalskeho²⁹ a Adama Kretschmera.³⁰

Pre odpredávanie kultúrneho majetku bol úradmi vyšetrovaný aj Mikuláš Zay (1864 – 1939), ktorý údajne ešte pred štátnym prevratom previezol do Maďarska vzácnu Bibliu vlastnoručne zdobenú Albrechtom Dürerom.³¹ Mikuláš však tvrdil, že ju predal už jeho otec pred 30 rokmi, teda na začiatku storočia. V roku 1933 sa s týmto obvinením úrady vysporiadali zapečatením knižnice v Uhrovci.³² Epizóda s Bibliou zavlčenou do Maďarska nebola jediným problémom Mikuláša, ktorý mal skutočne rušný život. Bol synom Alberta Zaya (1825 – 1904) a jeho prvej manželky Emílie Dubovszkej (1839 – 1894). Mikuláš sa oženil v roku 1889 s Margit Károlyi (1868 – 1937), ich manželská idylka vydržala len do roku 1895, keď sa začali „objavovať mračná a nezhody v manželskom živote“.³³ Jeho duševná choroba sa naplno prejavila v roku 1898 a bol nútený navštíviť aj sanatórium. Tieto psychické problémy popísal Štefan Gaučík v štúdiu *Nepokojný život grófa Mikuláša Zaya*. Mikulášovi bola stanovená diagnóza: „paranoja a na jej základe bol začatý proces zbavenia osobných práv a zavedenie poručníctva.“³⁴ Po roku 1902 sa Mikulášov zdravotný stav zhoršil natolko, že už fyzicky nemohol opustiť ani kaštieľ v Uhrovci. Z dôvodu Mikulášových nehospodárnych rozhodnutí sa Margit dlhšie snažila dosiahnuť poručníctvo. Obávala sa, že by uhrovecký majetok mohol zbankrotovať. Vzhľadom na manželovu duševnú chorobu súd nakoniec rozhodol o zavedení poručníctva 21. decembra 1904.³⁵

²⁵ ŠTIBRANÁ, Ingrid. Osudy pálfyovských zbierok červenokamenskej línie vo svetle archívnych dokumentov. In OROSOVÁ, M. (ed.). *Monementorum Tutela/Ochrana pamiatok*. Bratislava : Pamiatkový úrad, 2005, s. 219 – 227. V príspevku autorka analyzovala nielen vývoz umeleckých diel, ale aj záchranné zvozy, ktoré smerovali na Červený Kameň.

²⁶ CIULISOVÁ, Ingrid. *Men of Taste. Essays on Art Collecting in East-Central Europe*. Bratislava : Veda, 2014, s. 174.

²⁷ HUPKO, Daniel. Ochrana rodových cenností pred prechodom frontu. Príspevok k odchodu Pálffyovcov z hradu Červený Kameň v roku 1945. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (ed.). *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017, s. 171 – 192.

²⁸ Katarína Malečková v roku 2019 zorganizovala konferenciu *Familia Pálffy* na Bojnickom zámku. Z konferencie vyšiel zborník: MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, 127 s.

²⁹ KOWALSKI, Tomáš. „... nemajú domáciho rázu“. Umelecké zbierky Jána Pálfiho a česko-slovenský štát. In MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, s. 51 – 67.

³⁰ KRETSCHMER, Adam. Některé aspekty prodeje dědictví hraběte Jana Pálffyho. In MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, s. 39 – 50. (Adam Kretschmer je vnuk jedného z obchodníkov s umením, ktorí vykupovali Pálffyho pozostalosť.)

³¹ Lokalita uloženia Biblie, zdobenej Albrechtom Dürerom, nie je známa.

³² Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej: Archív PÚSR), fond (ďalej f.) Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej POS 1919 – 1915), kartón (ďalej k.) 105, Zay-Uhrovec, zámočný archív s knižnicou, vývoz bible.

³³ GAUČÍK, Štefan. *Nepokojný život grófa Mikuláša Zaya*. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). *Historia zadnými dverami 5. nezvyčajné príbehy zo slovenských a svetových dejín*. Bratislava : VEDA, 2023, s. 164.

³⁴ *Ibid.*, s. 165.

³⁵ *Ibid.*, s. 167.

V roku 1936 bola vyhlásená dražba rôzneho bytového zariadenia, perzských kobercov, obrazov a ďalších cenností z kaštiela v Uhrovci. Vymáhajúcou stranou bola už spomínaná Margit Zayová proti povinnej strane Mikulášovi Zayovi. Okresný súd ako znalca cenných vecí menoval Dr. Jána Hofmana (1883 – 1945), v archívnych materiáloch uvádzaného ako Ježek,³⁶ ktorý prišiel na Slovensko v roku 1919 a pracoval na referáte Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok Slovenska (vznikol nariadením č. 155/1919 z 20. októbra 1919).³⁷ Ďalšie spisy, ktoré by potvrdili, či bola dražba realizovaná a s akým výsledkom, sa však nenašli. O rok neskôr vymáhajúca strana, teda Mikulášova manželka, zomrela.

Mikuláš Zay sa síce dožil obdobia vzniku Slovenského štátu, no zomrel krátko nato, 3. septembra 1939. Dedičom majetku sa stal jeho syn Dr. Karol Albert Viktor Zay (1890 – po roku 1941). V tejto súvislosti prebiehala korešpondencia medzi Ministerstvom školstva a osvety, ktoré požiadalo Okresný úrad v Bánovciach nad Bebravou o zaistenie umeleckých a historických pamiatok v kaštieli Uhrovec. „*Nakolko je obava, že odumretím majiteľa (dedič je údajne mimo územia Slovenskej republiky) mohli by sa stať s takýmito predmetmi nežiadúce presuny.*“³⁸

Už 14. decembra 1939 bolo v prítomnosti starostu obce a chyžnej Dr. Karola Zaya zabezpečené predbežné uzavretie a zapečatenie miestností, konkrétne knižnice a miestnosti s archívom. Ostatné izby, kde sa nachádzali starožitnosti a nábytok, boli zabezpečené verejným notárom z Bánoviec nad Bebravou.³⁹ Kaštieľ bol zdanlivo dobre ochránený pred vandalizmom. Dňa 24. augusta 1940 bol Dr. Vladimír Wagner poverený obhliadkou starožitností v zayovskom kaštieli v Uhrovci. Ako odborník mal určiť, ktoré predmety je nutné zaistiť vo verejnom záujme, a spísať inventár umeleckohistorických objektov. Po prehliadke zástupcov Ministerstva školstva a národnej osvety bol pozmenený výnos zo 17. októbra 1939 o zaistení umeleckých a pamiatkových objektov. Už netrvali na uzavere objektov, za podmienky, že majiteľ alebo jeho právoplatný zástupca sa zaviazal ponechať všetky predmety v kaštieli.⁴⁰ Prehliadkou sa totiž zistilo, že starožitnosti uložené v kaštieli nemali takú umeleckú hodnotu, ako sa pôvodne očakávalo, s výnimkou niekoľkých predmetov. „*Ostatné objekty boli bežné v slovenských kaštieloch, a preto niet nebezpečenstva, že prípadnou voľnou manipuláciou s majetkom, by sa stratila nenahraditeľná pamiatka na Slovensku.*“⁴¹

Po skončení vojny spolupracovník Dr. Wagnera, Dušan Fajnor, podľa nariadenia SNR č. 5555/1945 z 12. septembra 1945, zapečatil miestnosti v kaštieli: knižnicu, archív, rytiersku sálu, ružový salón s príslušnými tromi miestnosťami a červený salón s príslušnými miestnosťami. Hnutelný majetok (obrazy, sochy, porcelán a umelecké sklo) bol zaistený v plnom rozsahu pre Poverenievo školstva a národnej osvety (PŠaNO), odbor ochrany pamiatok. Nábytok celého kaštiela bol prehliadnutý, umelecký nábytok vybraný a zaistený. Úžitkový nábytok mohol byť, podľa smerníc poverenictva, ktoré dostal Miestny národný výbor (MNV), neskôr použitý na sociálnu výpomoc pre poškodených počas SNP a rozpredaný na ve-

³⁶ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Vyhláška o dražbe.

³⁷ JANKOVIČ, *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*, s. 52.

³⁸ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec, kaštieľ, zaistenie starožitností 14. 11. 1939.

³⁹ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec, kaštieľ, zaistenie starožitností.

⁴⁰ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec, kaštieľ, zaistenie starožitností.

⁴¹ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec, kaštieľ, zaistenie starožitností.

rejnej dražbe. Knihy a archiválie nachádzajúce sa v skrinách, ako aj predmety určené na dražbu, mali byť uložené do jednej miestnosti.⁴²

Na jar roku 1946 Wagner a Fajnor zaistili a do Bratislavy odviezli tieto predmety: 51 grafík rôznych veľkostí a námetov, 1 olej (drevo) vojenská scéna, 1 sekretár vykladaný, 6 zhorených olejov, 6 kusov rôznej keramiky, 1 stolík intarzovaný, 1 písací stolík, 2 stoličky, 1 kreslo. V septembri toho istého roka sa situácia opakovala. Zástupcovia PŠaNO odniesli 15 stoličiek do kaštiela v Dubodieli, odkiaľ vraj putovali do Budmeríc, kde sa ich stopa stráca.⁴³

Úsmevná príhoda sa odohrala v marci 1946, keď bolo vyšetrované násilné otvorenie knižnice. Páchatel sa 15. marca 1946 dostal do dvora kaštiela a cez nezamknutý vchod až ku knižnici. Keď zistil, že miestnosť je uzamknutá, priniesol si kovový predmet, ktorým vypáčil zámku. Vošiel dnu a našiel starú vojenskú prilbu. V stave nepričetnosti si ju nasadil na hlavu a vybehol do dediny. Páchatelom bol miestny občan Ján B. z Uhrovca, nevojak, negramotný a nemajetný.⁴⁴

Miznutie predmetov z kaštiela nechalo PŠaNO prešetriť úradom v Uhrovci v roku 1948. Historické predmety boli podľa ich vyšetrovania čiastočne odvlčene počas Slovenského národného povstania nemeckými vojskami – tieto predmety sa nepodarilo vypátrať a ich osud zostal neznámy. Následne Červená armáda odniesla ďalší nábytok do Bánoviec nad Bebravou, do Sedliackej banky, pričom jedna štvrtina týchto predmetov bola vrátená do kaštiela. Keďže Uhrovec bol počas vojny z jednej tretiny vypálený, MNV zapožičal časť zariadenia kaštiela stanici Národnej bezpečnosti, konkrétne: 2 skrine, 4 stoly, 2 posteľe, 6 stoličiek, 1 umývadlo, 2 nočné stolíky a 1 vešiak. Obvodnému lekárovi v Uhrovci zapožičali: 3 posteľe, 7 skriň, 24 stoličiek, 1 diván, 1 umývadlo, drevený vešiak na šaty, stojan na knihy, 2 dlhé kreslá, kredenc a toaletný stolík, keďže jeho bytové vybavenie bolo úplne zničené ohňom.⁴⁵ Okrem toho zariadenie kaštiela využívala aj štátna meštianska škola, ktorá v ňom bola núdzovo umiestnená.

Vzhľadom na vyššie spomínané dôvody nechalo PŠaNO v roku 1948 vyhotoviť inventár kaštiela,⁴⁶ ktorý je dostupný v Archíve Pamiatkového úradu Bratislava. Inventár je spísaný podľa jednotlivých miestností a obsahuje aj odhadovanú hodnotu predmetov. Zároveň dokumentuje vtedajšie využitie miestností v kaštieli. Knižnicu spravoval evanjelický farár Karol Novomestský. Rytierska sála bola označená ako „veľká sieň“. Nachádzal sa v nej veľký počet olejomalieb – 116 kusov, s odhadovanou hodnotou 300 000 Kčs. Okrem toho boli v tejto sále spísané aj ďalšie predmety, ako 15 rodokmeňov, 60 fotielok, 10 pištolí, 25 oceľových heliem, 4 sedlá atď.

Od 12. novembra 1948 bol pridelený dozor nad knižnicou a umeleckými pamiatkami Národnej kultúrnej komisii. Samotná budova kaštiela bola v tom čase už v správe Zväzu slovenských partizánov, ktorý plánoval do kaštiela umiestniť múzeum partizánskeho hnutia.⁴⁷ Hoci Wagner opisoval na stránkach spomína-

⁴² Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec – zápisnica o oddisponovaní predmetov z Kaštiela Uhrovec.

⁴³ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec – zápisnica o oddisponovaní predmetov z Kaštiela.

⁴⁴ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Kaštieľ Zaya – Uhrovec, vypáčenie knižnice.

⁴⁵ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Uhrovec – kaštieľ, odcudzenie historických predmetov, vyšetrovanie.

⁴⁶ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Inventár.

⁴⁷ Výstavba jedinečného partizánskeho relaxačného strediska. In *Bojovník*, 3.4.1949, roč. 2, č. 14, s. 7.

ného *Kultúrneho života* bohatú knižnicu a archív, vôbec neuvádzal umelecké predmety: „*Renesančný kaštieľ v Uhrovci má svoje začiatky ešte v stredoveku. V ňom je umiestená bohatá stará knižnica (asi desiatich sväzkov) a veľmi cenný archív, dôležitý pre slovenské dejiny, ako i čiastočne starožitné zariadenie. Žiada sa čím skôr o ňom rozhodnúť, a to v prospech štátneho kultúrneho majetku.*“⁴⁸ Stav jednotlivých objektov, ktoré mali byť vyhlásené za Štátny kultúrny majetok, bol známy obidvom inštitúciám: PŠaNO aj NKK.

Medzičasom sa 25. augusta 1950 konala v rytierskej sále kaštieľa oslava VI. výročia Slovenského národného povstania. Kaštieľ bol podľa novinového článku už premenený na „*Múzeum odboja*“ a uvedená miestnosť premenovaná na obrazáreň: „*Portréty členov grófskej rodiny s údivom hľadeli na návštevníkov zámku, ktorým v žilách neprúdi tkzv. modrá krv, ale krv bývalých bojovníkov za slobodu a pokrok a teraz nadšených budovateľov vlasti a obrancov mieru.*“⁴⁹

Dňa 12. júna 1951 bol spísaný ďalší inventár,⁵⁰ tentokrát išlo už o oznam o skonfiškovaní umelecko-historických pamiatok, ktoré mali byť prevezené do Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach (KNM). Inventár bol podobný tomu z roku 1948, avšak miestnosti v ňom neboli označené. Pri jednotlivých položkách bol uvedený iba počet kusov. Cirkevné predmety boli presunuté do nového evanjelického kostola v Uhrovci.⁵¹ Stretnutia inventarizačnej komisie v Uhrovci sa zúčastnila aj Olga Wagnerová, vedúca Národnej kultúrnej komisie.⁵²

V auguste toho istého roku Richard Marsina (1923 – 2021), referent pre Pôdohospodársky archív, zamietavo odpovedal na žiadosť z Masarykovej univerzity v Brne, ktorú podal prof. J. Macůrek, o umožnenie štúdia archívnych materiálov v Uhrovci. Ako dôvod uviedol, že archív ešte nebol prevezený vinou odporu miestnych činiteľov a pre kompetenčné spory s KNM. Marsina však predpokladal, že na jeseň roku 1951 budú tieto problémy vyriešené.⁵³ Pôdohospodársky archív vyslal Marsinu do Uhrovca zachytiť inventárny stav archíválií. Pri tejto inventarizácii prišiel na to, že chýba zhruba 40 kusov vzácných rukopisov.⁵⁴ Žiadal Zväz protifašistických bojovníkov, ktorý mal v správe kaštieľ, aby podali správu o návštevníkoch archívu, vymenúva pritom aj iné inštitúcie, ktorými mohli byť Pôdohospodársky archív, Krajské múzeum, NKK.⁵⁵

K odovzdaniu skonfiškovaných objektov do Krajského nitrianskeho múzea nedošlo ani k 12. 12. 1952, no vtedy sa v Uhrovci aspoň dohodli, že múzeu odovzdajú knižnicu. Ako prvá teda bola zvezená do Krajského múzea knižnica. Predsedníčka MNV sa odvolala na to, že nemala právo rozhodnúť o odovzdaní predmetov pre KNM. Podľa jej vyjadrenia rozhodovať o tom mohla až po schválení plénom

⁴⁸ WAGNER, Vladimír. O kaštieľoch na Slovensku. In *Kultúrny život. Orgán Slovenskej sekcie Sväzu československých spisovateľov*. Bratislava : Sväz československých spisovateľov, 1948, roč. 3, č. 6, s. 3 – 4.

⁴⁹ Oslava VI. výročia Slov. nár. povstania v Uhrovci. In *Bojovník*, 10. 9. 1950, roč. 3, č. 37, s. 8.

⁵⁰ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Soznam skonfiškovaných umelecko-historických pamiatok.

⁵¹ Identifikácia cirkevných predmetov môže predstavovať samostatnú výskumnú úlohu; táto štúdia sa však zameriava na umelecké artefakty začlenené do múzejnej zbierky.

⁵² Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Výkaz práce za pracovnú cestu do Uhrovca.

⁵³ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Pôdohospodársky archív (ďalej PA), kartón (ďalej k.) 20, inv. 187. Informácia o štúdiu vo fondoch Pôdohospodárskeho archívu.

⁵⁴ V archívnom fonde sa nenachádza informácia, ktorá by upresňovala o aké materiály sa jednalo.

⁵⁵ SNA, f. PA, k. 20, inv. 187, Informácia o štúdiu vo fondoch Pôdohospodárskeho archívu.

MNV a zástupcami Zväzu ľudových protifašistických bojovníkov, ktorý bol správcom kaštiela.⁵⁶

Florián Hodál (1916 – 1985), vtedajší riaditeľ KNM v Bojniciach, ktorému veľmi záležalo na dovezení a deponovaní umeleckých predmetov z Uhrovca, 10. januára 1953 upozorňoval na nevôľu miestnych odovzdať tento majetok. Prvýkrát sa mali prevziať umelecké predmety 12. 6. 1951, keď bol spísaný inventár. No kvôli „*veľkým prekážkam zo strany miestnych činiteľov*“ sa tak nestalo. Upozorňoval, že stále nebol vyhotovený kompletný zoznam. Druhý pokus o prevzatie predmetov sa uskutočnil 23. 5. 1952, no aj tento bol prekazený. Na konci listu Hodál vyslovil svoje znepokojenie. Tvrdil, že mnohé diela by mohol nájsť u miestnych občanov, pretože miestnosti neboli náležite uzamknuté, do objektu mali prístup viaceré zložky a boli tam umiestnené aj súkromné byty.⁵⁷

Zväz ľudových protifašistických bojovníkov si až s odstupom takmer celého kalendárneho roka 3. novembra 1953 overoval na Povereníctve vied a umení, či múzeum vôbec malo právo odnášať predmety z kaštiela v Uhrovci. Odpoveď bola jednoznačná, predmety mali byť odovzdané múzeu.⁵⁸

Záver – katalogizácia prírastkov v múzeu

V kaštieli v Uhrovci boli tri hlavné skupiny hnutelného majetku: archív, knižnica a umelecko-historické predmety. Zayovský archív sa dnes nachádza v Slovenskom národnom archíve ako významný fond šľachtickej rodiny. Zayovská knižnica bola nakoniec z KNM prevezená do Slovenskej národnej knižnice, kde jej venujú veľkú pozornosť výskumníci a dnes je jej veľká časť deponovaná v Oponiciach. Umelecko-historické predmety boli umiestnené v KNM, dnes Slovenskom národnom múzeu – Múzeu Bojnice. Predpokladáme, že nezanedbateľné množstvo hnutelného majetku z kaštiela v Uhrovci sa stratilo. Touto otázkou sa zaoberala Diana Miškovičová Kmeťová na konferencii *Múzeá vo vojne*. Vo svojom článku popisuje problémy, ktoré sťažujú výskum zbierok v múzeu Bojnice. Okrem iného spomína aj lokálnu legendu: „*Ústnym podaním sa traduje opis situácie, kedy po prichode zbierok boli tieto zložené na hromadu na nádvorí a postupne táto kopa mizla – vraj si z nej odnášali domov predmety lokálne politické elity a aj niektorí pracovníci. Čo zostalo, sa uložilo do depozitárov, a zvyšok sa použil ako náhrada za palivo, ktorého bol vtedy všeobecný nedostatok. Ťažko povedať, či sa toto ústne tradovanie zakladá na pravde, ale sú známe prípady, kedy terajší odborní pracovníci múzeí dokážu identifikovať niektoré zbierky, v minulosti a aj v súčasnosti ponúkané na predaj súkromnými osobami.*“⁵⁹ Katalogizácia diel sa odohrávala s časovým odstupom, je značne nepresná a stále nanovo priradujeme provenienciu zbierkovým predmetom a opravujeme záznamy. Keďže inventáre, ktoré

⁵⁶ Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Múzeu Bojnice (ďalej ASNM, pMB). Fond (ďalej f.) Krajské nitrianske múzeum (ďalej KNM), Zápisnica z rokovania o prevzatí muzeálnych zbierok, 12. 12. 1952.

⁵⁷ ASNM, pMB, KNM, List od Floriána Hodála pre Ondreja Kolárika, predsedu KNV, Vec: Prevzatie histor. pamiatok z kaštiela v Uhrovci.

⁵⁸ Archív PÚSR, f. POS 1919 – 1951, k. 105, Pamiatkové veci – dopyt.

⁵⁹ MIŠKOVIČOVÁ-KMEŤOVÁ, Diana. Presuny mobiliárov – zvozy do Bojníc. In: PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (ed.). *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017. s. 116 – 125.

spracovali úradníci PŠaNO a NKK, sú veľmi strohé v opisoch umeleckých diel, nie je podľa nich možné určovať diela pochádzajúce z Uhrovca. Dokumentácia týkajúca sa konkrétnych metód zabezpečenia prevozov, presné dátumy, ani zoznam predmetov nie sú v súčasnosti k dispozícii. Pri výskume sa preto spoliehame na inventárnu knihu a len podrobným výskumom ďalších zbierok v kolekcii múzea určujeme provenienciu diel.

Oficiálny dátum nadobudnutia zbierok, zapísaný v inventárnej knihe múzea, pochádza z roku 1954, pričom ide vôbec o prvé záznamy v knihe. Tieto zbierky sú označené ako Štátny kultúrny majetok, v niektorých prípadoch ako „konfiškát“ a v ďalších ako „zber“. Označovanie „zber“ sa používa dodnes aj v elektronickej múzejnej dokumentácii, no v tomto prípade je to slovo veľmi mátuče. V tejto štúdií sme potvrdili tézu, že išlo o majetok skonfiškovaný a mali by sme ho nazývať v múzejnej dokumentácii správnymi termínmi.

Dnes sa pokúšame o rekonštrukciu pretrhnutej pamäti medzi šľachtickým rodom a jeho portrétnou galériou, medzi kaštieľom a mobiliárom, ktorý z neho pochádza. Niektoré diela boli počas uloženia predmetov v múzeu zreštaurované. Mnohé z nich sa postupom času stali neoddeliteľnou súčasťou stálej expozície Bojnického zámku. Po zriadení Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach (1950) sa v zbierkach nachádzalo len málo objektov zo slávnej Pálffyho zbierky; veľká časť exponátov pochádzala z opomínanej kolekcie zachránenej z kaštieľa v Uhrovci. Platí to až dodnes, prevažná väčšina portrétov na stenách Bojnického zámku nie sú príslušníci rodu Pálffy, ale členovia rodu Zay. Vzhľadom na slabé odborné spracovanie výtvarných zbierok múzea sú návštevníci často uvádzaní do omylu a tieto umelecké predmety chybné spájajú so zámkom a s jeho posledným šľachtickým majiteľom.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Archív Pamiatkového úradu SR, fond Pamiatkové orgány na Slovensku, 1919 – 1951, Uhrovec.

Slovenský národný archív, fond Pôdohospodársky archív.

Slovenský národný archív, fond Povereníctvo školstva /1919/ 1945 – 1960.

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Múzeu Bojnice, fond Krajské nitrianske múzeum.

Dobová tlač

Bojovník, 1949 – 1950.

Kultúrny život. Orgán Slovenskej sekcie Sväzu československých spisovateľov, 1948.

Národná obroda, 1948.

Školské zvesti. Publikačný orgán Povereníctva školstva a osvety, 1948.

Zoznam bibliografických odkazov

- CIULISOVÁ, Ingrid. Jan Hofman a slovenská pamiatková starostlivosť In *Pamiatky a múzeá*, 1993, roč. 40, č. 2, s. 38 – 39.
- FUKÁRI, Valéria. *Felső-magyarországi főúri családok (A Zayak és rokonaik, 16-19. század)*. Bratislava : Kalligram, 2008.
- GAUČÍK, Štefan. Nepokojný život grófa Mikuláša Zaya. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). *História zadnými dverami 5. nezvyčajné príbehy zo slovenských a svetových dejín*. Bratislava : VEDA, 2023, s. 158 – 172.
- HUPKO, Daniel. Ochrana rodových cenností pred prechodom frontu. Príspevok k odchodu Pálffyovcov z hradu Červený Kameň v roku 1945. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (ed.). *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017.
- JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela*. Bratislava : Pallas, 1973, roč. 10, č. 10, s. 7 – 60.
- KÁLMÁN, Július. Vladimír Wagner. In *Výtvarný život*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1982, roč. 27, č. 8, s. 14.
- KOWALSKÁ, Eva. Audiatur et altera pars: Vzťahy a prepojenia rodín Zayovcov a Štúrovcov. In *Ludovít Štúr na hranici dvoch vekov: život, dielo, doba verzus historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, 2015, s. 33 – 52.
- KOWALSKÁ, Eva. Dôstojník v armáde a spoločnosti na prelome 18. a 19. storočia: Imrich II. Zay a jeho kariéra (1765 - 1831). In *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo*, 2015, roč. 19, č. 2, s. 147 – 160.
- KOWALSKÁ, Eva. Podnikanie v réžii aristokrata: založenie a prvé roky súkenky v Uhrovci (1845 – 1851). In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 429 – 456. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.3.3>
- KOWALSKI, Tomáš. „...nemajú domáciho rázu“. Umelecké zbierky Jána Pálfiho a česko-slovenský štát. In MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, s. 51 – 67.
- KRETSCHMER, Adam. Některé aspekty prodeje dědictví hraběte Jana Pálffyho. In MALEČKOVÁ, Katarína (ed.). *Familia Pálffy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bojnice : SNM, 2020, s. 39 – 50.
- MALEČKOVÁ, Katarína. Gróf Ján František Pálffy a osud jeho zbierky. In *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*. Banská Bystrica : Poštové múzeum, 2017, s. 142 – 167.
- MIŠKOVIČOVÁ-KMEŤOVÁ, Diana. Prešuny mobiliárov – zvozy do Bojníc. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera (eds.). *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2017, s. 116 – 125.
- OROSOVÁ, Martina. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1939. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. 2013, č. 2, s. 19 – 36.
- OROSOVÁ, Martina. Povoynové osudy révaiovských majetkov. In KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAČUHA, Maroš (eds.). *Rod Révai v slovenských dejinách*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, s. 395 – 403.

- OROSOVÁ, Martina. Pôdohospodársky archív a Národná kultúrna komisia 1946 – 1951. In *Zborník 50 rokov Slovenského národného archívu – osudy, problémy a perspektívy slovenského archívnictva*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2005, s. 26 – 38.
- OROSOVÁ, Martina. Zánik šľachtického sveta na Slovensku (1918 – 1948). In HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.). *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR), Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, 2011, s. 93 – 106. PÁLFFY, Géza. Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí. In *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 17 – 28.
- ŠTIBRANÁ, Ingrid. Osudy páľffyovských zbierok červenokamenskej línie vo svetle archívnych dokumentov. In OROSOVÁ, Martina (ed.). *Monumentorum Tutela/Ochrana pamiatok 16*. Bratislava : Pamiatkový úrad, 2005, s. 219 – 227.
- UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.). *Konfiskované osudy, Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé*. Praha : Artefactum/Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., 2021.
- UHLÍKOVÁ, Kristina. *Národní kulturní komise 1947 – 1951*. Praha : Ústav dějin umění AV ČR, 2004.

Elektronické zdroje

- HODAS, Karol – HYSKO, Peter. Pamiatkové orgány 1919 – 1951. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 1999 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.pamiatky.sk/pamiatkove-organy-1919-1951>> [23. 6. 2024]
- Dekrét č. 108/1945 Sb. *Dekret presidenta republiky o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1945/108/>> [20. 7. 2024].
- 137/46 Zb. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1946/137/>> [20. 7. 2024].
- 104/1945 Sb. SNR. *Nariadenie Slovenskej národnej rady zo dňa 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://lnk.sk/ywd2>> [20. 7. 2024].
- Nariadenie vlády č. 1/1948 Zb. *Narřízení, kterým se provádějí některá ustanovení zákona o revisi první pozemkové reformy* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/1948-1>> [7. 10. 2024].

SUMMARY

Rescue Collections of Works of Art from the Manor House in Uhrovec

This paper explores the rescue collections of art objects from the manor house in Uhrovec, focusing on the broader historical and cultural implications of these actions. The practice of relocating art objects from abandoned aristocratic estates was implemented in Slovakia following World War II, with the primary objective

of safeguarding valuable cultural heritage from looting and destruction. These collections were transferred to national museums, such as the SNM-Bojnice Museum, where they were displayed and preserved for future generations. While the initiative succeeded in preventing the loss of numerous cultural assets, it also severed the connection between these objects and their original historical and familial contexts, particularly affecting the aristocratic family, Zay.

The research presented in this study focuses on the relocation of approximately 400 items from the Zay family's art collection, a significant portion of which was moved to Bojnice Castle. The archive research indicates that the number of relocated objects has been subject to reassessment as ongoing investigations continue to uncover new information. The Zay family, who resided in Uhrovec, faced significant challenges during the mid-20th century as their estates and belongings were confiscated during the nationalization period in Czechoslovakia, a process often justified by claims of collaboration with enemy forces during the war.

The forced removal of these items from their original setting reflects the broader cultural shifts occurring in postwar Central Europe, where aristocratic families lost their properties and social standing. The manor house in Uhrovec, once a symbol of noble heritage, became a focal point for state intervention. Its interiors were emptied, and many of its valuables, including paintings, books, and furniture, were repurposed or destroyed. The manor itself, like many others across Slovakia, was subsequently used for various purposes, including as a social institution and a warehouse.

The process of rescuing and redistributing these cultural artifacts was complex, involving multiple state bodies, such as the National Cultural Commission and the Slovak Ministry of Education and Culture. These organizations were responsible for cataloging, securing, and transferring the objects to state institutions. Despite these efforts, the movement of these artifacts was often chaotic. In some cases, local authorities and even private individuals took advantage of the situation, leading to the misappropriation of certain items.

This paper sheds light on the challenges faced by cultural preservationists in postwar Slovakia. The case of the Zay family's collection illustrates the broader dilemmas faced by state authorities in dealing with aristocratic heritage, which was often ideologically opposed to the new socialist order. The loss of historical continuity, as art objects were stripped from their original settings and placed in museums, had a profound impact on the cultural landscape of Slovakia.

Archival evidence reveals that the cataloging of these rescued items was often incomplete and inaccurate, further complicating efforts to trace the provenance of the objects today. This paper will also discuss how these challenges have affected contemporary efforts to reconstruct the Zay family's legacy, particularly through the restoration and display of their portraits and other personal artifacts in national museums. Despite these efforts, much of the original meaning and context of these objects has been lost.

In conclusion, the study emphasizes the importance of continued research into the provenance and historical context of rescued art collections. While the preservation of these objects was crucial for the protection of Slovakia's cultural heritage, the disconnection from their original historical settings raises significant questions about the long-term impact of such interventions. The Zay family's collection serves as a case study for understanding how the forced removal

and redistribution of aristocratic property in postwar Europe contributed to both the preservation and the loss of cultural identity.

Mgr. Andrea Smitková
Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta, Katedra výtvarnej výchovy
SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1
e-mail: <andrea.smitkova@ku.sk>
ORCID: 0009-0008-7987-0872